

זמושץ וי. ל. פרץ

פרק זה הוא קטע מעבודתו הענפה - "פרץ שטודיעש" - לימודי פרץ, שפורסם ב"ייווא", "יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט", מכון להשכלה יהודי. כרך 27 מס 1. בסתיו 1946, של דר' יעקב שצקי.

ניתן להסיק מנושאי כתיבתו של פרץ הקשורים בזיכרונותיו מהעיר זמושץ, שזאת ההיסטוריה של העיר וסביבתה, עם הסתירות וההפיכות, אשר השפיעו על כתיבתו. כדי להבין את העובדות, חייבים קודם כל, להכיר את העבר של העיר זמושץ בכלל ושל הציבור היהודי בפרט. העיר זמושץ נוסדה כפועל יוצא, מגחמה של אציל-מגנאט בסוף המאה ה-16, בעל אחוזה בשם יאן זאמויסקי, משכיל, שלמד בפאדובה שבאיטליה אשר החליט להקים אוניברסיטה חדשה. מאחר ובאוניברסיטה של העיר קראקוב, עסקו לטעמו יותר מדי בענייני דת ומעט מדי בהשכלה. כך הייתה העיר זמושץ, מבחינה ארכיטקטית העתק פולני של העיר האיטלקית - פאדובה, ובאוניברסיטה בזמושץ, לראשונה בהיסטוריה של פולין, למדו אנטומיה בשיטה מדעית. למטרה זו, הביא זמויסקי מלומדים מדרגה ראשונה. סביב האוניברסיטה החלה להיבנות עיר. קבוצות אזרחים מלאומים שונים קיבלו היתרים מיוחדים, וסייעו לנהל את העיר מבחינה כלכלית. כך התיישבו בזמושץ, ארמנים, יוונים, סקוטים ויהודים. היהודים שהגיעו לזמושץ על סמך כתב היתר מיוחד, שניתן להם ע"י זמויסקי בשנת 1588, היו יהודים ספרדים, עובדה היסטורית זאת מעניינת ביותר בעבר של יהודי זמושץ. היהודים הספרדים לא נשארו זמן רב, ובכל זאת הם השאירו כל כך הרבה מסורת. שלא רק משפחה אחת בזמושץ, נחשבה ממוצא ספרדי, משפחת פרץ ועוד אחרות. לדעתו של שצקי אין לדעת עד כמה זה נכון. פרץ מזכיר בספרו "זיכרונות" - בית ספר אשכנזי. איך ומתי התיישבו יהודים אשכנזים בזמושץ לא ידוע. ברשימת הרבנים בזמושץ, לא מופיעים שמות ספרדיים, דבר המראה שיהודים ספרדים לא ניהלו חיי קהילה בעיר.

זמושץ העיר משכה אליה רבים, אשר היללו את יפי הבתים והנשים בזמושץ. ההיסטוריה היהודית בזמושץ, גדושה במקרים טראגיים, הרבה מדי לקהילה כה קטנה. משמעות המצב הגאוגרפי של העיר, הייתה גורם לשרשרת ארוכה של אסונות, בחלקם מצאו הד בכתביו של פרץ, עלילות דם, תליית יהודים בשל אישומי גנבות, מגפות שונות, חטיפת בנות יהודיות ע"י סטודנטים מהאוניברסיטה ואינוסן לשמד, גזרות ת"ח שבאופן טראגי באו לידי ביטוי בזמושץ, מבצר העיר שעמד מול חיילות חמלניצקי, כל זאת העמיד את העיר זמושץ, אל קיר המזרח של יהדות פולין, על קידוש השם. אגדות הגבורה הטרגיות, והשמדת יהודים חסרי ישע, ארוגים זמן רב בזיכרון ההיסטורי של הקהילה היהודית בזמושץ.

אחר כך הגיעה תקופה אחרת, תקופה של נסיקה תרבותית כלכלית, אשר שינתה את פני העיר זמושץ. בתקופה זו, זמושץ הפכה עיר "אוסטרית", כחלק מגליציה, בשנים 1772 - 1809, תקופת פריחת ההשכלה בזמושץ.

העיר חוותה מהפכה רוחנית. הקשר עם העולם החיצוני, הביא רוח חדשה לעיר הקפואה, אשר חיה על "שירים" של גדולת העבר.

המאבקים בין החסידים והמתנגדים, משכילים ומתנגדי תנועת ההשכלה בזמושץ, חכמים ושנונים בטרם התפתחו בערים אחרות באזור, מוצאים לכך תזכורות בספרי דרוש מאותם זמנים, בסיפורי

מגידים ודרשנים מופלאים.

כמות משמעותית של רופאים יהודים מצדדי ההשכלה, יצרה אפיק חיים רוחני בעיר זמושץ. הצורך להשכלה כללית מופגן, קודם כל בלימודי רפואה. יהודים מזמושץ למדו רפואה בפאדובה, בפרנקפורט, בלמברג, ואפילו במונפליה שבצרפת. חלקם חזרו הביתה, מה גם שחיי רופא יהודי היו קשים, כפי שמראה לנו סופו הטרגי של משה רופא.

ומצד שני - הזרם הדתי המיסטי היה "חזק" בזמושץ, די לציין, שהמקובל הידוע ר' יואל בעל-שם, היה בן זמושץ ונקבר בזמושץ. כן גם המגיד מדובנא ר' יעקב קרנץ, מצא את מנוחתו בבית העלמין בזמושץ (נפטר בשנת 1807).

(בספר "תבנית הבית" של מרדכי בן מאיר קלמנש, הוא חותם בשנת 1795 : הק' יואל בן הר' מוהר"ר אורי היילפרן מזמושץ.

כמו כן נולד בזמושץ המגיד המהולל יהודה בן משה הלוי איידל, שנפטר בסלוניס בשנת 1803, (מקור "כנסת ישראל, וורשה תרמ"ו).

פרץ הושפע באופן ישיר משתי התנועות. חבריו הרבים המשכילים – ביקרו בזמושץ והשמיעו את דעותיהם, חלקם אפילו נשארו להתגורר בזמושץ לזמן מה.

זמושץ העיר מנתה בשנת 1856 : 1531 נוצרים ו- 2475 יהודים, נחשבה לעיר לא גדולה, ומוצאים במקורות שהייתה במידה רבה עיר ערכית.

בשנים 1810 - 1860 קשה היה למצוא ספר עברי בזמושץ שמחברו לא תוגמל.

התחושה של המעמד הסוציאלי של המתוגמלים הרבים, יכול להיות מקור חשוב להיסטוריית התרבות היהודית בזמושץ.

גוטלובר למשל ביקר בזמושץ (1835) וקיבל בזמושץ תגמול על ספרו "פרחי אביב" שיצא בשנת 1837, בספר מופיע לכבודו שיר של דר' שלמה אטינגר.

פיבש שיפר בילה שנים רבות בזמושץ וזכה לתגמול בעיר.

אריה לייב קינדרפריינד, יליד זמושץ (נפטר בשנת 1837) רבים תמכו בשיריו "שירים שונים" (למברג 1834).

יעקב אייכנבאום, נכד של הקריקטוריסט הרוסי "המבקר", כתב טור שבועי, על מאבקי תנועת ההשכלה בזמושץ והסביבה.

פרטים חשובים על החיים בזמושץ מוצאים בזיכרונות ובמכתבים, די לציין, את המכתבים של האחות רנונס, שעבדה כמטפלת אצל משפ' זמויסקי בשנים 1844-1846 והתכתבות בעיתון יידישאי-גרמני.

זמושץ באותן שנים הייתה עיר תרבותית חשובה, ע"פ כתביו של גיאוגרף גרמני (הופיע בברלין בשנת 1839) היה בעיר תיאטרון קבוע, גימנסיה, ספריה גדולה, בית דפוס, שני בתי חולים, נוצרי ויהודי.

בית החולים היהודי נוסד בשנת 1800 ע"י רב ר' הרש שיף. בשנת 1834 הוכר רשמית. בזמנו של פרץ, נחשב למוסד מסודר וטוב, הכולל 26 מיטות ואפילו כלל בית מרקחת.

החיים היהודיים התרכזו סביב ה"תלמוד תורה", ישיבות ומוסדות. חלק ממוסדות אלה, היו "ותיקות" ומילאו תפקיד חשוב בחיי החברה היהודית. פני העיר היו שייכים לחברה קדישא, שנוסדה השנת 1868, חברת "ביקור חולים" היה "מועדון" לבעלי הבתים היפים ביותר בעיר. די לומר שבזמנו של פרץ, היו פעילים ב"ביקור חולים" משפחות חשובות כמו קינדרפריינד (אחד

מהם היה רופא), לוקסמבורג (סבא של רוזה לוקסמבורג), קורנגולד, ר' יוסף צירלס הדוד של אלכסנדר צדבובים, ועוד רבים אחרים.

מבין המכרים והידידים של משפחת פרץ, כדאי להזכיר את ישעיה מרגולס, שהיה בשנת 1861 מנהל בית החולים היהודי ושמואל לוי, קרובו של פרץ.

משפחת פרץ לקחה חלק בחיי החברה והתרבות בעיר. למשל, מאיר פרץ, הדוד, לקח לעתים קרובות חלק בתגמול יוצרים לספרי השכלה.

המקורות מספרים לנו דברים מעניינים, "מנהגי תרבות" אצל יהודי זמושץ, די לציין, שהיהודי הפולני הראשון שכתב שירים בגרמנית וזכה בפרס, היה מזמושץ ואח"כ הוכר כ- דר' בער פלקנסון.

בקשר לתמיכה של יהודי זמושץ בהשכלה וספרות, נאמר כך למשל, בעת שתכננו להוציא לאור את " קורה הדורות" ע"י שמעון לוינסון, כתב שלמה הכהן מכתב לאלכסנדר צדבובים, וביקש שבזמושץ יאספו כספים לתגמול. כמו כן אין לשכוח את ההשפעה של יעקב רייפמן על חוגי הלומדים המשכילים בזמושץ, התגורר בזמושץ בשנת 1862. סביבו התרכזה קבוצת משכילים, כמו שמאי קפלן, האחים בלוך, הרשל פינקלשטיין, דר' פנחס רוזנטל, דוד שטיינפלד, מרדכי אנגלסברג ואפרים פישלזון (המחבר של "תיאטרון של חסידים"). דמותו של דר' שלמה אטינגר, מוכרת מאוד ושמו מכבב ברשימות מתוגמלים.

לאור זיכרונות פרץ, המקיפים את שנות ה-20 הראשונות של חייו, יש להסיק את האופי והנוכחות של הסביבה הקרובה שלו. את נקודות הציון והקורה אותו, כפי שאנו מוצאים בזיכרונותיו, מרחיבים, מעסיקים ומבהירים בעת שמשווים פרטים אלה עם מקורות אחרים.

פרץ כתב את זיכרונותיו בצורה תמציתית ורומנטית. פרטים רבים לא הזכיר, כי לא התייחס לחשיבותם או שלא עניינו אותו.

למשל, חייתה בזמושץ' מדקלמת שירים בחרוזים מהוללת בשם שיינדלה, נולדה בתקופתו של פרץ (נולד בשנת 1851) האריכה חיים עד שנת 1931, ולצערנו פרט לתמונתה (בארכיון ייווא) לא נשאר דבר, והשירים שלה אינם מוכרים.

רצוי שנדע יותר על ההשפעה האינטלקטואלית על פרץ.

פרץ מזכיר בזיכרונותיו למשל את המורה ליהדות בגימנסיה, מציין בראשי תיבות ש.ח. – שמעון חודק שנפטר בוורשה. הייתה לו השפעה רבה על התפתחותו הרוחנית של פרץ. מורו, שהיה בעל ספריה עשירה שהועברה בשנת 1910 לרשות הספרייה היהודית בוורשה. שמעון חודק יחד עם פרץ, היו פעילים בהקניית ההשכלה בזמושץ. הנהיגו קורסים בהיסטוריה יהודית והשכלה כללית עבור צעירים שלא יכלו לבקר בבתי-ספר.

על פעילותם סופר ונאמר רבות. תרומתם גרמה לשינוי מעמיק. כעבור 10 שנים לאחר עזיבתו של פרץ לוורשה, מורו בזמושץ, הזכיר את פועלו של פרץ במכתב למערכת העיתון "ישראלית":

" ברבע האחרון של המאה, בזמושץ, בנוסף לסופר היהודי י. ל. פרץ, יצאו משכילים רבים הפועלים בתחומים שונים, ביניהם רופאים מומחים, מהנדסים, טכנאים, עורכי דין, נוער אינטליגנטי, הכולל גם בנות מבתי חסידים".

הכותב מזכיר את פעילותו של פרץ בזמושץ ואומר שאין מי שימשיך את עשייתו של פרץ.

אגב כדאי להזכיר שבית הספר היחיד (בזמנו) לילדים יהודיים בזמושץ, היה בית ספר פרטי של גב' אלטברג.

לפרץ היו גם מכרים בחוגים בעלי השפעה במרד הפולני בשנת 1836. בזיכרונותיו, למשל, מזכיר פרץ ש- י.מ. הידוע, הצטיין במרד כמנהיג. מדוע לא גילה את שמו של הזמושצ'אי הפטריוט, לא מובן. לפי המוזכר במקורות פרץ היה מודע לי.מ. שהוא יוסף מורגנשטרן, אשר שמו הוזכר בספרים על המרד בפולנית.

גם לאחר שפרץ עבר להתגורר בוורשה, היה בקשר הדוק עם עיר הולדתו. פרט זה צוין בכתבי העת, וב"הספד" שיצא על חברו דר' יצחק גליבטר.

לאור עובדות אלה, מובן, כמה חשוב לחקור בדיוק ובשיטתיות את הבסיס ההיסטורי של זמושץ בכלל, ושל העבר היהודי בעיר הזאת בפרט.

תרגמה מאידיש צפורה בן עמי

ערך ישראל שֶק